

เอกสารประกอบการอบรมเชิงปฏิบัติการ

“ปลุกลาน ปลุกหมาก ฝากไว้กับแผ่นดิน”

สนองตามโครงการอนุรักษ์ทรัพยากร อันเนื่องมาจากพระราชดำริ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (โครงการ อพ.สธ.)
ประจำปีพุทธศักราช 2561

วันศุกร์ที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑ เวลา ๐๘.๓๐ - ๑๖.๐๐ น.
ณ ห้องอบรมชั้น ๒ อาคาร ๙๐ ปี ราชภัฏเชียงใหม่

จัดทำโดย

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

โครงการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาหัตถศิลป์จากรักใหญ่
สนองตามโครงการอนุรักษ์ทรัพยากร อันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
สยามบรมราชกุมารี (โครงการ อพ.สธ.) ประจำปีพุทธศักราช 2561
สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

หลักการและเหตุผล

ตามแผนแม่บทระยะ 5 ปี (ตุลาคม 2559 – กันยายน 2564) โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (โครงการ อพ.สธ.) มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้จัดแบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ สถานีวิจัยการอนุรักษ์ทรัพยากร และสถานีเรียนรู้และฝึกอบรมการอนุรักษ์ทรัพยากร นั้น สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้รับผิดชอบในส่วนของ การเป็นสถานีเรียนรู้และฝึกอบรมการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช ซึ่งเป็นกิจกรรมตามแผนการดำเนินงาน อพ.สธ. กรอบการสร้างความจิตสำนึก (กรอบ F3) กิจกรรมสร้างความจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากร (กิจกรรม A7)

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ มีเป้าหมายในการอนุรักษ์เอกสารโบราณ และในปีงบประมาณ 2561 จะดำเนินงานเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาหัตถศิลป์จากรักใหญ่ โดยมีกิจกรรมภายใต้โครงการ คือ กิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการ “ปลูกลาน ปลูกหมาก ฝากไว้กับแผ่นดิน” และกิจกรรม “พัฒนาวัตถุดิบแสดงงานหัตถศิลป์จากรักใหญ่ที่ใช้การอนุรักษ์เอกสารโบราณ” ด้วยในสมัยโบราณถือว่าแหล่งพื้นที่ใดที่มีต้นลาน-ต้นหมากขึ้นอยู่ถือว่าเป็นพื้นที่ที่ดินน้ำอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ใบลานและหมากยังเป็นพันธุ์พืชที่ถูกนำมาใช้ผ่านกระบวนการของภูมิปัญญาพื้นบ้านในงานศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ตลอดจนงานวิชาการ อาทิ การบันทึกข้อมูลองค์ความรู้ อักษรล้านนา ตลอดจนภูมิปัญญาต่าง ๆ ลงบนเอกสารโบราณ การใช้หมากในงานพิธีกรรมล้านนาต่าง ๆ และยังคงมีการใช้จนถึงปัจจุบันแต่ไม่นิยมปลูกในปัจจุบันมากนัก ที่ผ่านมานักศิลปะและวัฒนธรรม ได้ร่วมกับเครือข่ายทางด้านวัฒนธรรม คือ มูลนิธิสืบสานล้านนา เขียวสวยหอม Spark U และเครือข่ายวัดในชุมชน ในการร่วมกันอนุรักษ์ต้นลาน-ต้นหมาก ซึ่งเลือกพื้นที่ปลูกในบริเวณวัด ซึ่งได้ให้ความรู้กับนักเรียน ชาวบ้าน นักศึกษา ในชุมชนแต่ละวัด ร่วมมือกันปลูกและการดูแลรักษา

ในกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการฯ นี้ ได้จัดให้มีกระบวนการในการจัดเก็บเมล็ด รวมทั้งเผยแพร่ความรู้การจัดเก็บเมล็ดต้นลาน-หมากผ่านรูปแบบการจัดนิทรรศการ ในระหว่างวันที่ 15 – 16 กุมภาพันธ์ 2561 ทั้งนี้ได้จัดการอบรมการเพาะพันธุ์และการประยุกต์เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ในวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2561 ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ และการปลูกในพื้นที่วิทยาเขตแม่สา – ศูนย์แม่ริม ในช่วงเดือนกรกฎาคม 2561 โดยขอความร่วมมือจากนักศึกษา อาจารย์ บุคลากรมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ และความร่วมมือจากชุมชนหมู่บ้าน วัดและโรงเรียนในพื้นที่ใกล้เคียง รวมทั้งผู้ที่สนใจทั่วไป

นอกจากนี้ยังได้มีกิจกรรมการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ฯ ภายในอาคารเทพรัตนราชสุดา ด้วยพัฒนาวัตถุ จัดแสดงภูมิปัญญาการแสดงออกด้านศิลปวัฒนธรรมการใช้ยางรักใหญ่ซึ่งเชื่อมโยงและใช้ร่วมกับไบลาน และการจัดเก็บเอกสารโบราณจากไบลาน รวมทั้งศิลปวัฒนธรรมในด้านงานศิลปกรรมสำหรับตกแต่งและประยุกต์ใช้ ที่เกี่ยวข้องกับไบลาน เช่น ไม้ประดับธรรม ไม้บัญชี และหีบธรรม

วัตถุประสงค์

- 2.1 เพื่อตอบสนองโครงการพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
- 2.2 เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ต้นลาน-ต้นหมาก
- 2.3 เพื่อให้อาจารย์ บุคลากร และนักศึกษาของมหาวิทยาลัย มีส่วนร่วมกับการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชและ การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชุมชน
- 2.4 เพื่อพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ต้นรักใหญ่

วันและสถานที่ดำเนินงาน

วันศุกร์ที่ 16 กุมภาพันธ์ 2561 เวลา 08.30-16.00 น.

ณ ห้องอบรมชั้น 2 อาคาร 90 ปี ราชภัฏเชียงใหม่

ผู้รับผิดชอบโครงการ

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

กลุ่มเป้าหมาย

อาจารย์ บุคลากร และนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

นักเรียนและประชาชนในชุมชนแม่สา และชุมชนสะลวง-ชี้เหล็ก

ผลการดำเนินงานที่คาดว่าจะได้รับ

1. อาจารย์ บุคลากร และนักศึกษาของมหาวิทยาลัย มีส่วนร่วมกับการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชและ การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชุมชน
2. เกิดเครือข่ายความร่วมมือทางศิลปวัฒนธรรมระหว่างสถาบันการศึกษา และชุมชน
3. ชุมชนได้ตระหนักถึงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช “ต้นลาน-ต้นหมาก” และร่วมกันดูแลรักษาพันธุ์พืชใน ท้องถิ่นของตนเอง

กำหนดการ

โครงการอบรมเชิงปฏิบัติการ “ปลูกถั่ว ปลูกหมาก ฝากไว้กับแผ่นดิน”

สนองตามโครงการอนุรักษ์ทรัพยากร อันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

(โครงการ อพ.สธ.) ประจำปีพุทธศักราช 2561

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2561 ณ ห้องอบรมชั้น 2 อาคาร 90 ปี ราชภัฏเชียงใหม่	
08.30 – 09.00 น.	ลงทะเบียน
09.00 – 09.15 น.	กล่าวเปิดการอบรมเชิงปฏิบัติการ โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุชานาฏ สิตานุรักษ์ ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
09.00 – 10.30 น.	การบรรยาย “ปลูกถั่ว ปลูกหมาก ฝากไว้กับแผ่นดินล้านนา” โดย คุณชัชวาล ทองดีเลิศ (ประธานมูลนิธิสืบสานล้านนา)
10.30 – 10.45 น.	รับประทานอาหารว่างและเครื่องดื่ม
10.45 – 12.00 น.	การบรรยายเชิงปฏิบัติการ “ถั่ว-หมาก ในวัฒนธรรมล้านนา” โดย พ่อครูสมพงษ์ ชัดเนตร (เพชรราชภัฏ-เพชรล้านนา)
12.00 – 13.00 น.	รับประทานอาหารกลางวัน
13.00 – 14.30 น.	การอบรมเชิงปฏิบัติการ “การเพาะ ถั่ว-หมากจากเมล็ด” โดย อาจารย์ ดร. สุพรรณนิการ์ กล่อมจ้อหอ คณะเทคโนโลยีการเกษตร มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
14.30 – 14.45 น.	รับประทานอาหารว่างและเครื่องดื่ม
14.45 – 16.00 น.	การอบรมเชิงปฏิบัติการ “การเพาะ ถั่ว-หมากจากเมล็ด” (ต่อ) โดย อาจารย์ ดร. สุพรรณนิการ์ กล่อมจ้อหอ คณะเทคโนโลยีการเกษตร มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
วันที่ 15 – 16 กุมภาพันธ์ 2561	
08.30 – 16.00 น.	นิทรรศการ “ปลูกถั่ว ปลูกหมาก ฝากไว้กับแผ่นดิน” ภายใต้โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ

หมายเหตุ กำหนดการอาจมีการเปลี่ยนแปลง

“ลาน” ในวัฒนธรรมล้านนา

“ลาน” (Palm leave, Fan Palm, Talipot Palm) เป็นพืชยืนต้นตระกูลปาล์ม ลักษณะคล้ายต้นตาล ไม่แตกกิ่งก้าน ใบรูปพัดสีเขียวอมเทา ก้านใบมีหนามแหลมคล้ายฟันเลื่อย เมื่อโตเต็มที่แล้วจะออกดอกตรงส่วนยอด โดยจะมีช่อดอกที่ใหญ่และมีดอกจำนวนมาก ผลกลมสีเขียวมะกอกอมเทา ระยะเวลาออกดอกจนถึงผลสุกใช้เวลาประมาณ ๑ ปี หลังจากนั้นต้นลานจะแห้งตาย จึงเกิดเป็นคำเรียกพืชชนิดนี้ว่า “ต้นลูกฆ่าแม่” เนื้อในผลลานสามารถรับประทานได้ (คล้ายลูกชิด หรือผลจาก) ส่วนใบนำมาจารึกอักษร เรียกว่า “คัมภีร์ใบลาน” หรือนำมาสานเพื่อทำเป็นภาชนะ หรือสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เช่น กล่องข้าว หมวก พัด หรือตาลปัตร (สำหรับพระภิกษุสามเณร) ด้วย

“ลาน” ในประเทศไทยมี ๓ ชนิด คือลานป่า ลานพรุ และลานวัด โดยลานป่าและลานพรุ (ขึ้นตามริมฝั่งน้ำ หรือพื้นที่ชุ่มน้ำ) เป็นพรรณไม้ท้องถิ่น มีใบขนาดเล็กแคบ และแข็งกว่าลานวัด ส่วนลานวัดมีถิ่นกำเนิดแถบประเทศอินเดียและศรีลังกา มีการนำมาปลูกตามวัดต่างๆ ในเขตภาคเหนือมาช้านานแล้ว ซึ่งเชื่อว่าชาวล้านนาได้รับพันธุ์ลานและเทคนิคการจารใบลานมาจากอินเดียใต้หรือศรีลังกาควบคู่กับพระพุทธศาสนา เพราะใบลานเป็นวัสดุที่หาได้ในธรรมชาติ การจารอักษรลงไปได้ง่าย สะดวกในการใช้งาน พกพา หรือจัดเก็บ และใบลานที่ต้มแล้วมักจะไม่ถูกแมลงหรือสัตว์มากัดกินเหมือนวัสดุชนิดอื่น

ใบลาน โดยเฉพาะลานวัดที่ใช้ในการจารอักษรลงไปเพื่อสร้างคัมภีร์ใบลานนั้น นิยมเลือกใบลานที่มีขนาดใบกว้างประมาณ ๕-๘ เซนติเมตร นิยมเลือกตัดใบลานก้านที่ ๓-๔ นับจากยอดลงมา เพราะไม่อ่อนหรือแก่เกินไป ดังนั้นในการตัดแต่ละครั้งหรือแต่ละต้นจะตัดเพียง ๒-๔ ก้าน นำมากรีดแยกออกจากก้านใบ แล้วม้วนให้เป็นก้อนกลม นำไปต้มโดยใส่มะขามซึ่งมีฤทธิ์เป็นกรดอ่อนๆ ลงไปด้วย เพื่อช่วยขัดผิวใบลานให้เหลืองนวล และขจัดคราบสกปรกที่ติดกับใบลาน การต้มใบลานจะใช้เวลาประมาณ ๑ วัน ๑ คืน จากนั้นจึงแกะม้วนใบลานและนำมาขัดด้วยกาบมะพร้าวหรือทราย นำไปตากทิ้งไว้กลางแดดและน้ำค้างประมาณ ๓ วัน ๓ คืน แล้วจึงม้วนเพื่อตัดใบลานที่บิดงอให้ตรง การจะทำให้ใบลานได้ขนาดและแบนเรียบนั้นทำได้โดยนำแผ่นไม้ ๒ แผ่น ตามขนาดความกว้างและยาวที่ต้องการ (กว้างประมาณ ๕-๖ ซม. ยาวประมาณ ๕๐-๖๕ ซม.) เจาจรูและสอดไม้ไผ่ที่ทำปลายแหลมตั้งขึ้น นำใบลานไปทาบและกดลงซ้อนกันตามจำนวนที่ต้องการ ประคบแผ่นไม้แล้วตัดขอบให้เรียบ หนีบให้แน่นแล้วทิ้งไว้อย่างน้อย ๓ เดือน หรือ ๑ ปี ใบลานจะเรียบตรง สามารถนำมาจารเป็นคัมภีร์ใบลานได้ ในส่วนของภาคกลางของไทย นิยมใช้ใบลานที่อยู่ใฝ่กออบให้แห้งแล้วจึงนำมาจาร ซึ่งจะมีขนาดใบที่เล็กกว่าใบลานที่ทางใบแล้ว พบว่าทางภาคอีสานและกัมพูชาในบางพื้นที่ใช้วิธีหนีบใบลานดิบให้แน่นแล้วนำไปหมกไว้ในกองถ่านไฟเพื่อไล่ความร้อนจนใบลานแห้งสนิทแล้วจึงนำมาจาร ส่วนทางเมืองยอง รัฐจันท์ใช้วิธีนำใบลานไปแช่น้ำไว้หลายๆ วัน นำมาตากและหนีบไว้ให้แบนราบ แล้วจึงนำมาจารเป็นคัมภีร์ใบลาน โดยมีวัสดุที่ใช้ในการจารอักษรลงใบลาน เรียกว่า “เหล็กจาร” ชาวล้านนานิยมทำเป็นแท่งไม้คล้ายปากขนาดใหญ่ ปลายทำด้วยเหล็กแหลม เพื่อจารอักษรลงใบลานให้เกิดเป็นรอย

บางๆ แล้วใช้น้ำมันยางผสมเขม่าไฟละเอียดทาลงไป จากนั้นจะใช้ผ้าเช็ดออก อาจใช้แกลบหรือทรายร้อนขัดลงบนแผ่นใบลานเพื่อให้คราบเขม่าที่ติดพื้นผิวใบลานหลุดออก ทำให้เห็นรอยอักษรเป็นสีดำ ดังนั้นหากจารเบาเกิดไป น้ำมันและเขม่าก็จะไม่ติด หากจารแรงเกินไป ใบลานอาจจะทะลุได้ ซึ่งในการจารใบลานนั้นจะจารทั้ง ๒ ด้าน เมื่อจารใบลานเสร็จแล้วจะนำเชือกมาร้อยใบลานโดยสอดกับรูด้านซ้ายที่เกิดจากการแทงหรือหนีบลาน แล้วขมวดติดกัน จึงเรียกใบลานที่ร้อยติดกันในแต่ละชุดว่า “ใบลาน ๑ ผูก”

ภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมการจารใบลานนั้น นอกจากจะบันทึกหลักธรรมคำสอนทางศาสนาแล้ว ยังบันทึกองค์ความรู้ต่างๆ ทั้งด้านกฎหมาย ประวัติศาสตร์ โหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ พิธีกรรม ตำรายา วรรณกรรม ฯลฯ พร้อมทั้งมีการประดับตกแต่งด้วยยางรัก ชาติ และแผ่นทองคำเปลว เพื่อให้คัมภีร์ใบลานสวยงามและมีคุณค่ามากขึ้น ทั้งยังเป็นการป้องกันไม่ให้หนูหรือแมลงต่างๆ มากัดกินใบลาน ส่วนการสร้างไม้ประกบ (แผ่นไม้ที่ทำหน้าที่เป็นปกและหนีบใบลานไม่ให้บิดงอหรือหักได้ง่าย) ผ้าห่อคัมภีร์ ไม้บัญชี หีบธรรม และหอไตร ถือเป็นภูมิปัญญาที่ช่วยรักษาให้คัมภีร์ใบลานที่สร้างขึ้นนั้นมีอายุการใช้งาน หรือเก็บรักษาไว้ได้นานนับพันปี (คัมภีร์ใบลานที่เก่าแก่ที่สุดและค้นพบในปัจจุบัน สร้างเมื่อ พ.ศ.๒๐๑๔ แต่ยังคงมีสภาพสมบูรณ์ดี ซึ่งเชื่อว่าน่าจะคงสภาพอย่างนั้นไปได้อีกนับพันปี)

นอกจากนั้นส่วนต่างๆ ของต้นลาน ยังนำมาใช้เป็นสมุนไพรในการรักษาโรคด้วย เช่น แผลบวมพอง ริดสีดวง ฝี เป็นต้น

ศูนย์ใบลานศึกษา
สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

อ้างอิง

โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.

www.rspg.or.th/plants_data/use/palm.htm

โครงการอนุรักษ์ใบลานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม).

www.bl.msu.ac.th/bailan/p_5.asp

“หมาก” ในวัฒนธรรมล้านนา

“หมาก” (Areca Palm , Betelnut Palm) เป็นพืชยืนต้นประเภทเดียวกับมะพร้าวที่ไม่แตกกิ่งก้าน ลำต้นตรง พุ่มใบจะมีเฉพาะส่วนยอด ต้นโตสามารถสูงได้ถึง ๑๐-๑๘ เมตร ผลมีลักษณะกลมมนหรือรีเล็กน้อย มีรสฝาด นิยมใช้เคี้ยวกินกับปูนและใบพลู

หมากที่นำมารับประทาน หรือ “กินหมาก” นั้น ใช้ได้ทั้งผลดิบสด หรือที่ตากแห้งแล้ว โดยหมากแห้งนั้นจะนำผลดิบมาผ่าเป็นชิ้นๆ ใช้เชือกร้อยและตากแดดให้แห้ง เรียกว่า “หมากไหม” หรือ “หมากเสียบ” หมากแห้งที่ร้อยเป็นเส้นแล้วจำนวน ๑๐ เส้น เรียกว่า “หมากหัว” หรือ “หมากพัน” (หากมี ๑๐ หัว จะเรียกว่าหมากหมื่นหรือหมากลุน) ชาวบ้านนิยมรับประทานหมาก เพื่อแก้วงนอน และเชื่อว่าทำให้ฟันแข็งแรงทนทาน ผลของหมากยังนำไปใช้เป็นส่วนประกอบของตำรายาสมุนไพร เพราะมีฤทธิ์ฆ่าพยาธิ ขับลม ขับปัสสาวะ รักษาแผลเน่าเปื่อยและเจริญอาหารได้

กาบหมาก หรือโคนของก้านใบ สามารถนำมาทำเป็นพัด หรือนำมาทำเป็นแผ่นรองกล่องข้าวเหนียว เพื่อรักษาอุณหภูมิของข้าวให้ร้อนอยู่เสมอ รวมทั้งทำให้ข้าวไม่แฉะเนื่องจากไอร้อนที่สะสมในกล่องข้าว นอกจากนี้เมื่อลอกกาบหมากให้เป็นแผ่นบางๆ สามารถนำมาเป็นวัสดุในการมวนบุหรี่ได้เป็นอย่างดี

หมาก ถือเป็นสินค้าหรือพืชเศรษฐกิจที่สำคัญมาช้านาน เนื่องจากชาวล้านนานิยมบริโภคหมาก แต่ละบ้านจะมี “แอ็บหมาก” หรือพานสำหรับวางหมาก พลู ปูน ยาเส้น และสิ่งของที่ใช้ในการกินหมากไว้ให้คนในครอบครัวหรือรับแขกเสมอ ซึ่งแอ็บหมากก็จะเป็นสิ่งบ่งบอกถึงฐานะและรสนิยมของผู้เป็นเจ้าของด้วย

นอกจากนั้น ชาวล้านนายังนำหมากมาใช้ประกอบในพิธีกรรม โดยเฉพาะการทำ “ขันตั้งครู” ซึ่งจะใช้หมากจำนวน ๑,๓๐๐ (“หมากพันสาม”) คือนำหมากมาเสียบหรือร้อยให้ได้เส้นละ ๑๓ ชิ้น (เรียกว่า “หมากไหมร้อย”) แล้วใช้จำนวน ๑๐ เส้น จึงเรียกว่า “หมากพันสาม” คู่กับ “เบี้ยพันสาม” ในการตกแต่งเครื่องครุฑทานกันิยม นำหมากมาจัดทำเป็นพุ่ม เรียกว่า “หมากสุม” และ “หมากเบง” และในอดีตนั้นมีการถวายต้นหมาก หรือผลผลิตที่ได้จากต้นหมากนั้นๆ ให้กับวัดใดวัดหนึ่งด้วย และพบว่าในเอกสารประเภทกฎหมายโบราณที่บันทึกเป็นอักษรล้านนาไว้ในคัมภีร์โบลาน เช่น กฎหมายมังรายศาสตร์ กล่าวถึงโทษของการลักหมากว่า หากลักหมาก ๑ ปลี (ทะลาย) ให้ไหม (ปรับ) ๙ เท่า (๑ ปลี หรือทะลาย มีค่า ๑,๑๐๐ เบี้ย) และการตัดต้นหมากของผู้อื่นปรับต้นละ ๕๒ เงิน เป็นต้น

เรื่องราวของหมากที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ล้านนานั้น พบว่าเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๒ สมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ เกิดความวุ่นวายในเขตเมืองเชียงใหม่ เพราะผู้ที่ทำหน้าที่เก็บภาษีหมาก พลู และมะพร้าว ได้เข้มงวดในการเก็บภาษี ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนมาก เพราะไม่สามารถจ่ายภาษีในรูปแบบผลผลิตได้ เมื่อไม่สามารถจ่ายภาษีเป็นเงินได้จึงถูกจับตัวไปมัดและกักขังไว้ พระญาปราบสงครามซึ่งเป็นกำนันหรือพ่อแคว้นหนองจ้อม แม่คือ และหนองกอก ทราบเรื่องจึงไปปล่อยตัวเสีย แล้วชักชวนพ่อแคว้นและแก่บ้านหรือ

ผู้ใหญ่บ้านร่วมมือกันต่อต้านการเก็บภาษี จนลูกหลานไปถึงการวางแผนยึดเมืองเชียงใหม่ เพื่อขับไล่ข้าราชการชาวไทยจากส่วนกลางและชาวจีนที่สัมปทานเก็บภาษี แต่ในที่สุดพระญาปราบสงครามและพวกได้ถูกปราบปรามจนแตกพ่ายไป

ต่อมาในสมัยที่จอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีนโยบายสร้างความเป็นอารยประเทศ เมื่อเห็นว่าวัฒนธรรมการกินหมากของคนในสยามนั้นล้าสมัย และเป็นเหตุให้บ้านเมืองสกปรก จึงชักชวนและขอความร่วมมือในการเลิกสูบประทันหมาก ซึ่งเมื่อ พ.ศ.๒๔๘๒ ได้มีชาวบ้านในเขตอำเภอสันทราย ได้ร้องเรียนว่า มีข้าราชการหลายท่านที่รับนโยบายมา ได้สั่งให้ตัดต้นหมากและพลู (ในเขตอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่) ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน กระทรวงมหาดไทยได้ชี้แจงว่าเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ไม่ได้สร้างความเดือดร้อนใดๆ และชาวบ้านยินดีให้ตัดเพราะซาบซึ่งนโยบายของรัฐบาล

ในอดีตที่ผ่านมาชาวล้านนาจะมีความผูกพันกับต้นหมากมาโดยตลอด เนื่องจากเป็นพืชที่ใช้บริโภคในครัวเรือน และเป็นสินค้าที่สำคัญ รวมถึงถูกนำมาใช้ในพิธีกรรมต่างๆ มากมาย จะสังเกตได้ว่าชุมชนที่มีความเก่าแก่และตั้งอยู่ในพื้นที่ซึ่งดินมีความอุดมสมบูรณ์ล้วนมีต้นลานขึ้นอยู่จำนวนมาก

ศุภนิเวศน์ศึกษา

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

เอกสารอ้างอิง

คัมภีร์ใบลาน “มังรายศาสตร์” (๑ ผูก) ฉบับวัดแม่คือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ (จารเมื่อ พ.ศ.๒๓๘๓)

“ปราบสงคราม, พระญา” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (ภาคเหนือ). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย
ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๒.

“หมาก” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย (ภาคเหนือ). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทย
พาณิชย์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๒.

ราชกิจจานุเบกษา. ตอนที่ ๒๕ เล่ม ๖๑. ๒๕ เมษายน ๒๔๘๗, หน้า ๗๑๐.

หมาก: การปลูกและการขยายพันธุ์

*****

เรียบเรียงโดย สุพรรณิการ์ กลุ่มจอหอ

คณะเทคโนโลยีการเกษตร มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ที่มา: (1) ต้นหมาก (<https://th.wikipedia.org/wiki/หมากสง>) (2) ผลหมาก (<http://sarapeefarm.com/การดูแลรักษาต้นหมาก/>)

หมาก (Betel palm หรือ Areca palm) หมากสง หรือ หมากพลู (หมากที่นิยมใช้กินกับใบพลู) เรียก มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Areca catechu* L. เป็นพืชยืนต้นจำพวกปาล์ม เป็นชนิดหนึ่งในสกุล *Arecaceae* นับว่ามีความสำคัญมากทั้งในด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในหลายท้องถิ่น ในทวีปเอเชีย รวมทั้งประเทศไทยด้วย ส่วนสำคัญของพืชชนิดนี้ คือ เมล็ด ซึ่งมีสารจำพวก อัลคาลอยด์ (alkaloid) อันประกอบด้วย อาเรเคน (arecaine) และ อาเรโคลิน (arecoline) นิยมนำมาเคี้ยวกับหมากใบและใบพลู ซึ่งนับว่าเป็นสารเสพติดอย่างอ่อน หมากพบได้ในหลายประเทศของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียใต้ แถบมหาสมุทรแปซิฟิกในส่วนที่เป็นเขตร้อน และบางส่วนของทวีปแอฟริกา

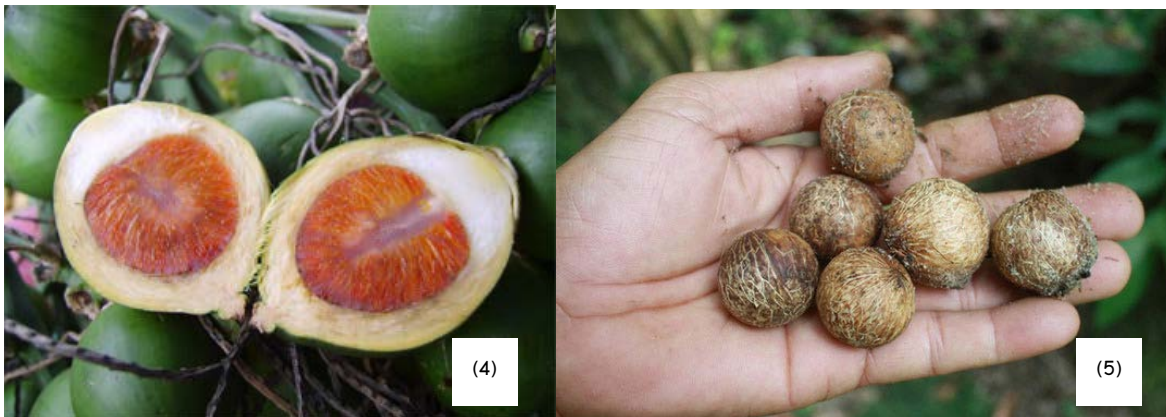
ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ ลำต้น: หมากเป็นพืชที่มีลำต้นเล็ก มีลำต้นเดี่ยว ไม่แตกกิ่งก้าน ลักษณะลำต้นตรง เป็นรูปทรงกระบอก มีความสูงปานกลาง (ประมาณ 20 เมตร) แต่ด้วยขนาดลำต้นที่เล็ก (เส้นผ่าศูนย์กลาง 20-30 เซนติเมตร) ทำให้ดูสูงมาก เป็นไม้ประดับได้ เปลือกต้นมีสีน้ำตาล ลำต้นส่วนบนใกล้ปลายยอดมีสีเขียวเข้ม มีข้อปล้องทั่วทั้งลำต้น เนื้อไม้มีลักษณะเป็นเสี้ยนยาว ลึกเข้าไปจากเปลือกนอกประมาณ 2 ซม. เนื้อไม้จะจับตัวกันแน่น แต่ส่วนกลางลำต้นจะมีเนื้อไม้ที่อ่อนนุ่มจึงทำให้เอนไปตามแรงลมได้มาก **ใบ:** ใบหมากมีลักษณะเป็นใบประกอบแบบขนนก ออกเรียงกันที่ปลายยอด ใบยาว 1.5 - 2 เมตร ลักษณะเหมือนใบมะพร้าว มีใบดก แต่มีความบอบบาง ในแต่ละก้านจะประกอบไปด้วยใบย่อยรูปหอก โคนใบเรียวแคบ ปลายแหลม ก้านใบ

และส่วนใบไม้นิยมใช้ประโยชน์ ส่วนของกาบใบ เรียกว่า กาบปูเล มีความหนาและแข็งพอสมควร นิยมนำมาใช้ห่อของ ทำของใส่มีด และชาวบ้านในภาคใต้ทำพื้ห่อทำเป็นภาชนะสำหรับตักน้ำ เรียกว่า หมา หรือ หมาตักน้ำ ขณะที่เด็กๆ ยังนำไปร่อนนึ่ง ผลัดกันลาก เป็นของใช้เล่นอีกอย่างหนึ่งของเด็กไทยสมัยก่อน ดอก: ดอกหรือที่เรียกว่า จั่น จะออกเป็นช่อขนาดใหญ่ตามซอกโคนก้านใบ มีความยาวประมาณ 40 ซม. กลีบดอกมีสีขาวอมเหลือง จำนวน 6 กลีบ มีความยาวประมาณ 5-6 มิลลิเมตร มีดอกตัวผู้และดอกตัวเมียอยู่ในต้นเดียวกัน โดยที่ดอกตัวผู้จะบานก่อนดอกตัวเมีย ผล: ผลของหมากเป็นรูปกลมรีคล้ายลูกรักบี้ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางด้านกว้างประมาณ 1 - 2 นิ้ว ด้านยาวประมาณ 1.5-2.5 นิ้ว เปลือกนอกเป็นเส้นใย ผิวของผลเมื่ออ่อนสีเขียว เมื่อแก่แล้วออกสีส้มแดง เรียกว่า สีหมากสุก เมื่อผลสุกจะร่วงจากขั้ว หากปล่อยให้ เปลือกจะเหี่ยวแห้ง ยุ่ย สามารถดึงออก เหลือแต่เมล็ดข้างในได้โดยง่าย หมากเป็นพืชที่มีเกสรตัวผู้และเกสรตัวเมียอยู่ในทะลายเดียวกัน ส่วนที่เรียกว่าหมากจริงๆ ก็คือ ส่วนเมล็ดข้างในผลมีลักษณะค่อนข้างกลม ผลสดที่ยังอ่อนอยู่จะมีเปลือกสีเขียว เมื่อสุกจะกลายเป็นสีเหลืองอมส้ม หรือสีแดงอมส้ม เมื่อนิ้ม พอแก่ลงจะหนามากขึ้น และสีคล้ำ จนเป็นสีน้ำตาลเข้ม ใช้กินกับปูนแดงและพลู เป็นของกินเล่นที่สำคัญของชาวไทยและหลายชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาช้านาน เมล็ด: ภายในผลหนึ่งจะมีเมล็ดอยู่เพียงเมล็ดเดียว เมื่อยังอ่อนเมล็ดจะนิ่มเป็นสีน้ำตาลอ่อน มีลายเส้นบนเมล็ดชัดเจน เมื่อแก่เมล็ดจะมีสีน้ำตาลเข้ม มักให้ผลในช่วงเดือนพฤษภาคม การเก็บหมากนั้น ไม่สามารถใช้ไม้สอยได้อย่างมะพร้าว เพราะหมากมีต้นสูง จึงต้องใช้คนปีนขึ้นไปเก็บ แต่คนปีนหมากจะมีเทคนิคการปีน เมื่อขึ้นไปถึงข้างบนต้นหนึ่ง และเก็บหมากโยนลงมาแล้ว จะไม่ไต่ลงมาอีกโคนต้น แต่จะโยกต้นหมากให้เอนไปหาต้นอื่น แล้วกระโดดจับต้นอื่น เป็นอย่างนี้เรื่อยไป จนกว่าจะไม่มีต้นหมากที่อยู่ใกล้กัน

ที่มา: ลักษณะพฤกษศาสตร์ของหมาก (3) <https://th.wikipedia.org/wiki/หมากสง>

พันธุ์หมาก พันธุ์หมากไม่มีชื่อเรียกแต่จะแบ่งตามลักษณะของผลและของต้น คือ 1. แบ่งตามลักษณะของผล ได้แก่ หมากผลกลมแป้น และหมากผลกลมรี 2. แบ่งตามลักษณะของทรงต้น ได้แก่ พันธุ์ต้นสูง พันธุ์ต้นเตี้ย และพันธุ์ต้นกลาง

(4) ผลหมากดิบ (5) ผลหมากแห้ง

การปลูกและขยายพันธุ์ การขยายพันธุ์หมากทำได้ด้วยวิธีการเพาะเมล็ด หมาก จะเจริญเติบโตได้ดี ในดินที่มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทรายหรือดินเหนียวที่มีความอุดมสมบูรณ์ สามารถระบายน้ำและอากาศได้ดี เป็นพื้นที่โปร่งที่อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 200-1,500 เมตร อุณหภูมิที่เหมาะสมในการเพาะปลูกจะอยู่ที่ 25-35 องศาเซลเซียส ชอบอากาศอบอุ่นและร้อนชื้น ต้องการแสงแดดมาก ต้องการน้ำอย่างเพียงพอในปริมาณ 1,300-1,500 มิลลิเมตรต่อปี

การเพาะเมล็ด ดังนี้

เพื่อให้สะดวกในการขนย้ายจึงควรเพาะชำต้นกล้าในถุงพลาสติก วัสดุที่ใช้ในการเพาะควรเป็นดินร่วนปนทรายหรือดินที่ผสมกับขี้เถ้าแกลบ วางผลหมากในถุงเพาะโดยให้ขั้วผลอยู่ด้านบน กลบให้มิด รดน้ำพอชุ่มในทุกๆ วัน หน่อต้นอ่อนจะงอกออกมาหลังจากที่เพาะไปได้ประมาณ 2 เดือน ให้ทำการย้ายปลูกได้

(6) กล้าหมาก ผลหมากสุก และแปลงปลูกหมาก

ควรปลูกหมากในช่วงต้นของฤดูฝน สำหรับแปลงที่ใช้ปลูกควรมีการไถพรวนดินเสียก่อนประมาณ 1-2 ครั้ง เก็บทำลายวัชพืชให้หมด ใช้ระยะปลูกที่ 2x2 เมตร ควรมีการยกร่องทำทางระบายน้ำให้ด้วยถ้าพื้นที่ปลูกอาจมีน้ำท่วมขัง ขุดหลุมปลูกขนาด 50x50x50 ซม. ก่อนปลูกให้ใช้ดินชั้นบนที่ขุดขึ้นมาผสมกับปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมัก และหินฟอสเฟตรองก้นหลุม นำต้นกล้าลงปลูกในลักษณะตั้งตรง ใช้ดินที่เหลือกลบพอนแน่น ปักไม้ข้างหลุมปลูกมัดติดกับต้นเพื่อป้องกันการโยก รดน้ำให้ชุ่ม ในระยะแรกของการปลูกควรมีการพรางแสงให้ด้วยเพื่อป้องกันใบไหม้ และลดการคายน้ำลง ควรใช้ฟางข้าว หรือหญ้าแห้งคลุมโคนเพื่อป้องกันการระเหยของน้ำในช่วงหน้าแล้ง

ในระยะแรกที่ปลูกควรให้น้ำพอรุ่ม สัปดาห์ละ 2-3 ครั้ง เมื่อต้นแข็งแรงแล้วก็ลดเหลือแค่สัปดาห์ละครั้ง ใส่ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด ในอัตรา 800-5,000 กก./ไร่/ปี ปีละ 1-2 ครั้ง ส่วนปุ๋ยเคมีให้ใช้สูตร 13-13-21, 15-15-15, 16-16-16, หรือสูตร 12-12-17-2 ปีละ 2-3 ครั้ง ในอัตราไร่ละ 200-400 กก./ไร่/ปี ใส่ธาตุโบรอนพวกสารบอร์แรกให้ด้วยในอัตราต้นละ 20-50 กรัม/ปี

โรคและแมลงศัตรูพืช โรคที่มักเกิดกับต้นหมากส่วนใหญ่จะเป็นโรคยอดเน่า โรคผลเน่า โรครากและโคนเน่า สามารถป้องกันได้ด้วยการใช้สารเคมีป้องกันเชื้อราฉีดพ่น เฝ้าทำลายต้นที่เป็นโรค และระวังอย่าให้มีน้ำท่วมขังบริเวณที่ปลูก ส่วนแมลงศัตรูพืชส่วนใหญ่จะเป็นพวกหนอนปลอก เพลี้ยไฟ เพลี้ยแป้ง เพลี้ยหอย ไรแดง และปลวก ควรใช้สารเคมีเพื่อป้องกันและกำจัดตามสภาพของปัญหาที่เกิดขึ้น

การเก็บเกี่ยว หมากจะเริ่มให้ผลผลิตเมื่อปลูกไปได้ประมาณ 4-6 ปี และจะให้ต่อไปในปริมาณคงที่จนถึงอายุ 20 ปี หลังจากนั้นผลผลิตก็จะลดลงเรื่อยๆ หลังจากที่ยอดบานไปได้ประมาณ 1.5 เดือน ผลผลิตที่ได้จะเป็นหมากอ่อน เมื่ออายุประมาณ 3-6 เดือน จะได้เป็นหมากสดผลสีเขียว และจะกลายเป็นหมากแก่เมื่อมีอายุได้ประมาณ 7-9 เดือน

*****

อ้างอิง

1. <https://th.wikipedia.org/wiki/หมากสง>
2. <http://sarapeefarm.com/การดูแลรักษาต้นหมาก/>
3. <http://www.vichakaset.com/การปลูกต้นหมาก/>
4. การปลูกหมาก – รายการดีเจพา เทียว - วิถีหาเงินเข้าบ้าน – ดีเจคำรณ.
<https://www.youtube.com/watch?v=XkQsvmOM06U>

เทคนิคการเพาะขยายพันธุ์หมากและลาน

*****

สุพรรณิการ์ กล่อมจอหอ

คณะเทคโนโลยีการเกษตร มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

วิธีการขยายพันธุ์ ทำได้โดยการเพาะเมล็ด ทั้งเมล็ดสุกและเมล็ดแห้ง

วัสดุอุปกรณ์ ตะกร้ามีรูหรือกะละมังพลาสติกเจาะรู ถูดำขนาดใหญ่ มีดเล็ก

วิธีการเพาะเมล็ด

การเพาะเมล็ดมี ดังนี้

การเตรียมเมล็ด

1. นำเมล็ดหมากและลานที่แห้งแล้วมาปอกเปลือก ก่อนเพาะเมล็ด นำเมล็ดไปแช่น้ำทิ้งไว้ 1-2 คืน และนำมาผึ่งลมพอสวย เพื่อให้ปอกได้ง่าย เนื้อเยื่อรอบเมล็ดยุ่ยและเนื้อเมล็ดนิ่มขึ้น
2. สะกิดตาหรือจุดเจริญโดยใช้มีดควั่นเอาเนื้อเยื่อที่ปิดจุดเจริญออก อยู่บริเวณข้อด้านบนของผลหมากและผลลาน จะช่วยให้การงอกเร็วขึ้นกว่าปกติ 3-4 สัปดาห์ (หากใช้วิธีเพาะเมล็ดโดยทั่วไป ใช้เวลาประมาณ 1-2 เดือนในการงอก)
3. วิธีนี้เหมาะสำหรับการเพาะเมล็ดที่มีจำนวนไม่มากนัก หากต้องเพาะเมล็ดจำนวนมากอาจไม่ต้องสะกิดตา

การเตรียมวัสดุเพาะกล้า

1. ใช้ขุยมะพร้าวและขี้เถ้าแกลบผสมกันเพื่อใช้เป็นวัสดุเพาะในอัตราส่วน 3:1 (ขุยมะพร้าว: ขี้เถ้าแกลบ) โดยขุยมะพร้าวที่ใช้อาจนำไปนึ่งหรือล้สงน้ำก่อนนำมาผสม
2. เตรียมวัสดุเพาะใส่ลงในตระกร้าหรือกะละมังสูงประมาณ $\frac{3}{4}$ ของภาชนะ หากใช้ตระกร้าโปร่งให้รองตระกร้าด้วยพลาสติกใสเจาะรู 2-3 รู ก่อนนำวัสดุเพาะใส่ลงในตระกร้า
3. รดน้ำให้ชุ่มพอสวย

การเพาะเมล็ด

1. นำเมล็ดที่ผ่านการสะกิดตาแล้วไปเพาะลงในภาชนะและวัสดุปลูกที่เตรียมไว้ โดยวางเมล็ดให้อยู่ในแนวนอน (หันจุดตาหรือจุดเจริญขนานไปตามแนวพื้นดิน) หรือแนวตั้ง (หันจุดตาหรือจุดเจริญตั้งขึ้นอยู่ด้านบน) ให้วัสดุปลูกกลบเมล็ดจนมิด
2. รดน้ำให้พอชุ่ม
3. บ่มเมล็ด โดยนำถาดขนาดใหญ่มาสวมภาชนะที่เพาะเมล็ดไว้ปิดให้มิดชิด วางไว้ในบริเวณที่ร่มรำไร

4. รดน้ำซ้ำทุก 5-7 วันจนกระทั่งเห็นตุ่มรากงอก (ประมาณ 2 สัปดาห์) บ่มต่อไปหลังจากตุ่มรากงอกอีกประมาณ 1 สัปดาห์
5. เมื่อรากงอกได้ระยะหนึ่ง (ประมาณ 3 สัปดาห์หลังเพาะเมล็ด และสังเกตว่ามีส่วนของลำต้นเริ่มงอก) ให้นำถุงดำออก รดน้ำต่อไปอีกประมาณ 1-2 สัปดาห์ จากนั้นย้ายเมล็ดเพาะลงถุงดำเพาะเมล็ด ขนาดประมาณ 4x6 นิ้ว

การดูแลรักษา

หลังเพาะเมล็ดจนงอกเป็นต้นกล้าโดยวิธีการนี้ ใช้เวลาประมาณ 3 สัปดาห์ หลังจากนั้นดูแลและรดน้ำ และใส่ปุ๋ย ใช้เวลาอีกประมาณ 6 เดือน ต้นกล้าจะมีความสูงประมาณ 1-1.5 ฟุต จึงจะย้ายปลูกลงในแปลงปลูกได้ ควรปลูกหมากในช่วงต้นของฤดูฝน จะทำให้มีอัตราการรอดและเจริญเติบโตดี

*****